

UNA CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DE L'AGRICULTURA EN EL CORREGIMENT DE GIRONA. CONREUS I COLLITES DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII.

Pere Gifre i Ribas

L'agricultura catalana del set-cents ha estat definida per P. Vilar com la pròpia d'un sistema clàssic mediterrani de tipus antic en què es fa una mica de tot i tant de gra com sigui possible (1). R. Garrabou i E. Serra es feien ressò d'aquesta caracterització i apuntaven la conveniència de "precisar i comprovar en termes concrets l'autenticitat d'aquesta imatge a nivell comarcal" i "verificar quan aquesta imatge començaria a canviar sota el signe d'un relatiu retrocés dels cereals i un ús més intensiu de la terra i de l'especialització comarcal" (2).

La possibilitat de disposar d'unes sèries de collites ens permetrà fer algunes consideracions sobre l'estat de l'agricultura en el Corregiment de Girona durant la segona meitat del segle XVIII. Els *llibres de collites* permeten diferents lectures; ara i aquí ens limitarem a analitzar els conreus existents, precisarem les possibles tendències vers l'especialització i als processos d'intensificació en l'ús del sòl agrícola. La presència de tardanies i conreus restauradors, com ara tubercles o plantes farratgeres, indiquen una disminució de les terres dedicades a guaret i poden suposar canvis en el sistema de rotació, al temps que poden possibilitar una major presència de bestiar que, al seu torn, permet un millor adobament i un augment en els rendiments. L'objectiu d'aquesta comunicació és, a partir d'unes dades precises, donar una imatge de l'agricultura del Corregiment de Girona per contrastar-la amb la d'altres zones i poder valorar convenientment les bases del canvi agrari del segle XIX.

Les fonts.

Les comptabilitats agrícoles són una font important per l'anàlisi històrica (3). No permeten excessives generalitzacions més enllà de la pròpia explotació, però són de gran utilitat quan convé localitzar i delimitar fenòmens generals. Les sèries de delmes, sovint emprades, no sempre reflexen la composició real de les collites, només dels productes que han de del-

1.- P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Bama., Eds. 62, 19863; vol. III, p. 319.

2.- R. GARRABOU, E. SERRA: "Els estudis d'Història Agrària a Catalunya" a *1er Col·loqui d'Història Agrària*. València, Inst. Alfons el Magnànim/Diputació de València, 1983; p. 65.

3.- Alguns treballs sobre comptabilitats agrícoles han esdevingut clàssics: E. GIRALT: "Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII" a *Première Conférence Internationale d'Histoire Economique. Stockholm, 1960*, París La Haye, Mouton, 1960; pp. 569-576. P. VIIAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*; vol. III, pp. 591-624 i "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga" a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Bama., Curial, 1979; pp. 11-42. Un altre punt de referència són els treballs aplegats a *Estudis d'Història Agrària 1* (1978). Més recentment, i per el període que aquí s'estudia, C. SUDRIA: *L'ingrés agrícola a la plana de Vic el segle*

mar. Els conreus introduïts de nou tarden temps abans no són delmats. El cas del blat de moro és causa de freqüents litigis entre particulars i delmadors, com també ho és el delme de l'oli. Els propietaris, que cedeixen l'explotació de les seves heretats a part de fruits, anoten sistemàticament la part de collita percebuda. En deixen constància no pas per raons estadístiques, sinó, simplement, per la bona administració. Els llibres de collites seran revisats abans de formular un nou contracte d'arrendament, abans d'introduir variacions en les clàusules o optar per un altre sistema d'explotació més d'acord amb la conjuntura de l'època. És per això que tenen un alt grau de fiabilitat. L'ocultació existeix. El frau per part dels parcers en el moment de lliurar la part és possible, com també ho és que el propietari o algun procurador sigui present en el moment de fer les particions. En darrer terme, el parcer podia ser acomiadat. I els canvis de parcer són tan freqüents que alguna cosa hi deu tenir a veure.

La documentació emprada.

1. Les collites del patrimoni Puig (4). És un patrimoni característic de les zones humides del litoral empordanès, situat a ambdues bandes del massís del Montgrí, entre els rius Ter i Fluvià. Disposem del total de la producció de tres masos de Torroella de Montgrí -el mas Figueres, el mas Nou i la torre Begura- que ofereixen la particularitat d'haver estat arrendats conjuntament durant la dècada del 1760, i de tres masos més: mas Vicens del veïnat dels Recs a la parròquia d'Empúries, el mas Tomassí d'Albons i el mas Sunyer de Serra de Daró.

2. El llibre de collites del patrimoni de la Casa de Misericòrdia Reial Hospici de Girona (5). La Casa de Misericòrdia de Girona fou fundada per disposició testamentària de D. Ignasi de Colomer i de Cruïlles amb dotació dels seus béns (6); posteriorment, la Casa de Misericòrdia de Girona fou rebuda per la Casa de Misericòrdia de Girona.

XVIII. Les rendes d'origen agrari" a *Recerques* 9 (1979); pp. 77-101. E. BADOSA: *Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Bama., Col·legi Notarial de Barcelona, 1985. M. DURAN: *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà*, Tesi doctoral, UAB, 1984, inèdita. Ll. FERRER: *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Bama., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; pp. 93-98 i 115 i ss. I. TERRADES: *El món històric de les masies*, Bama., Curial, 1984 i *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Bama., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. A l'estat espanyol, tot i que els delmes han estat la font privilegiada en l'estudi de la producció agrària, cal remarcar: A. M. BERNAL, J. F. de la PEÑA: "Formación de una gran propiedad agraria. Análisis de una contabilidad agrícola del siglo XIX" a J. NADAL, G. TORTELLA (eds.): *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, Bama., Ariel, 1974; pp. 129-157. F. BRUMONT: "Comptes d'exploitation et histoire économique: l'exemple de la "granja" de Quintanajuar" a *Mélanges de la Casa de Velázquez XIV* (1979); pp. 385-413 i AA. VV.: *L'exploitation des grandes domaines dans l'Espagne d'Ancien Régime*, París, Eds. CNRS, 1985, sota la direcció de P. Amalric i P. Ponsot.

4.- Arxiu Diocesà de Girona. Arxiu de Casa Carles (ADG.ACC.): Llig. en foli 3: "Relació de tots los fruits que produex lo patrimoni de Puig de Torroella de Montgrí; esto és lo fruits annuals de cada heretat y lo valor de ells; en la trasplana los fruits per enter esto és lo núm. de quarteras, bótes de vi y oli de cada espècie y los preus en que se hauran venut, en lo any que correspon y lo valor enter de cada espècie. Los gastos de cada heretat, esto és de Catastro y obras necessarias y plantadas y motas, etc (...) Lo que podrà continuar lo hereu de dits béns per lo que li podrà convenir, sempre que vulla fer algun arrendament de cada Heretat". De fet, però, només s'anoten les collites i el preu mig de venda de cada producte per obtenir els ingressos aproximats; l'apartat de despeses es limita, quasi exclusivament, al cadastre.

5.- Arxiu Històric de Girona. Reial Hospici (AHG.RH.): Llibre 658, que al lloc duu el títol: *Llibre de rendas de Heretats del Reial Hospici de Girona* i a la coberta: *Libro de las Rendas de la Casa y Hospital de Misericordia de Gerona*.

6.- El testament a AHG. G. Martorell, *Notaria de Girona-11, 576 (1763)*. La clàusula d'institució de la Casa de Misericòrdia a f. 411 v "Institueisch, crido, y hereter meu universal fas a Nostre Señor Deu y vull, ordeno y dispoço que (...) sian tots mos béns aplicats y emplets en la fundació i dotació d'un Hospital y casa baix lo nom o títol de Nostra Señora de Misericòrdia en la present ciutat de Girona (...) a fi de recullir y sustentar en dita casa minyonas pobras que es trobaran desamparadas, fillas del present Bisbat de Gerona".

còrdia, l'Almoïna del Pa i el Vestuari de la Seu formaren el Reial Hospici de Girona (7). Durant el període 1770-1792, les heretats que integren el patrimoni són explotades per masovers que cedeixen terç de tot gra d'aresta, que l'administrador anota en el llibre de collites. El patrimoni el formaven els següents masos: el mas Joan de Palau, la torre Rafela de Palau, el mas Joan de Sarrià i el mas Palau de Vilobí situats a la rodalia de Girona; el mas Batlle i la Casa Nova de Moncal (actualment forma part del municipi de Canet d'Adri, Gironès); els masos Pixarelles i Roures d'Amunt de la Cellera de Ter (La Selva); el mas Costa del veïnat de Pompejà (Crespià) i el mas Riera de Caixàs situats a les garrotxes d'Empordà i el mas Romeu, mas Font i mas Casa o Cassà de Juinyà, tots a la rodalia de Besalú.

3. La part del delme percebuda per la Pia Almoïna del Pa de la Seu, ara formant part del Reial Hospici de Girona, en els terme de Riudellots de la Seva i Salt durant el període 1777-1792 (8).

Donada la varietat de masos i la diferent localització que dificulten una lectura global de les dades, hem agrupat els masos per unitats geogràfiques. Hem buscat les mitjanes de cada producte per períodes de cinc anys i, finalment, hem cercat els percentatges de cada varietat sobre el total dels grans. Aquests resultats són els que hem disposat en forma de quadres.

La composició de les collites.

El corregiment de Girona, durant la segona meitat del segle XVIII, produeix de tot: cereals, vi, oli, llegums, suro, fusta, etc. S'auto-abasteix i el sobrant l'exporta a través dels ports del litoral. Entre els districtes d'aquest corregiment destaca l'Empordà per "l'extensió, varietat i abundància de fruits" (9). El diari del viatge de Zamora ens servirà de pauta per indicar-nos els productes excedentaris i les direccions de l'exportació. A Cadaqués embarquen vi amb destinació cap Amèrica, via Cadis; cap a França per fer barreges; i a Gènova i Roma intercanviant-lo per blat. A Llançà disposen d'una petita duana per extreure aiguardents i vins. Al port de l'Escala es carrega vi cap a Itàlia, de retorn es porta blat. A l'Estartit s'embarca blat i arròs cap a Barcelona. A Palamós, vi cap a França i, en menor quantitat, cap a Cadis i Galícia; i també exporten gabarró dels pobles de l'entorn. També és d'un considerable co-

7.- *Les Ordenanzas para la Real casa de Hospicio y Misericordia de Gerona, aprobadas por s. Magestad* foren impreses a Girona per Narcís Oliva, any 1786. El Reial Consell de Castella les aprobà el 19 de desembre del 1785.

8.- AHG.RH. Llibre 658: *Op. Cit.*, ff. 629-641, 661-672. No tenim en compte les collites del mas Cardell de Salt (1777-1792) perquè només s'anoten els terços de blat i mestall; ni tampoc les del mas Sampol de Marenyà (1776-1780) per ser una sèrie molt curta, tot i que és representativa de la producció mediterrània típica.

9.- Fons Junta de Comerç (Biblioteca de Catalunya). Ms. 143 bis. CARESMAR: *Discurso sobre la Agricultura, Comercio y Industria...*, f. 273. En aquest text usem el terme Empordà a la manera dels contemporanis, territori que anava "desde los montes que dividen Rosellón de este Principado por la parte del norte, siguiendo esta linde con el mar hasta el collado de Llansá (...), y desde este hasta otro intermedio en el mar entre los cabos de Nurfeu y Mongó, con aproximación a este (...), siguiendo por el Sur hasta Palafrugell; y siguiendo los montes y colinas que dividen el Ampurdán y Selva de Gerona" (F. de ZAMORA: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de R. Boixareu, Barna., Curial, 1973; p. 332).

merç el suro produït a l'Albera i les Gavarres (10). Zamora, però, també anota els llocs deficitaris: en grans ho són la major part dels pobles del litoral, que els han d'importar, sovint d'Itàlia, o cercar-los a la plana empordanesa; la Jonquera els comprarà als pobles del Roselló; de vi en manca a Besalú i Olot que adquiriran a l'Empordà.

Les referències de Zamora permeten parlar d'un alt nivell d'intercanvis, sobretot s'exporta vi i aguardent, cereals: blats i arròs, suro i oli. La vinya es situa al Cap de Creus, pendents de l'Albera i del massís del Montgrí, als aspres empordanesos i una mica per tot arreu. L'olivar té menys importància, Y. Barbaza li atorga un 2% de la superfície cadastral en els municipis del litoral a començaments del segle XVIII (11), haurem d'admetre una presència superior tota vegada que d'oliveres n'hi ha en camps de conreu i matollars que no sempre apareixen en els llibres del cadastre. Les terres de la plana de l'Empordà, terres campes, es destinen a la producció de grans. Aquesta estructura comarcal, disposada d'aquesta manera, sembla suggerir una certa especialització.

I. Els grans en el patrimoni Puig.

El patrimoni Puig es situa a l'Empordà cerealícola. El paisatge agrari de la zona de Torroella de Montgrí es caracteritza pel predomini absoluta de les terres de conreu, presència dels erms i la closa i incipient percentatge de vinya i olivera sobre la superfície agrícola. En el *quadre I* apreciem com la collita de blat-forment representa més del 60% en els masos de Torroella de Montgrí i entorn del 50% en la resta de masos situats més a l'interior. La disminució del blat en l'etapa final es deu a la intensificació del conreu de l'arròs i l'augment següent de la seva collita; correspon al període posterior a les ordenances del 1767 i del 1775 quan la sembra d'arròs queda limitada a un any de cada cinc, any que s'inunden totes les terres per a l'arròs en perjudici dels altres cereals que deixen de sembrar-se.

- 10.- F. de ZAMORA: *Op. Cit.*, pp. 328-9, 343, 348, 361, 365, 371; CARESMAR: *Op. Cit.*, f. 273-4, 276 i 308. P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, dona moltes referències dels intercanvis empordanesos al volum III, pp. 338, 339, 360, 363, 452, 454, 463. *Sobre el volum comercial i els canvis operats entre 1760-1860*, vegeu R. CONGOST: *Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'exploració. (La regió de Girona, 1768-1862)*. Tesi Doctoral, UAB, 1988. En especial, l'apartat "El pas d'una regió bladera autosuficient a una regió deficitària en cereals" del primer capítol.
- 11.- Y. BARBAZA: *Le paysage humain de la Cosa Brava*, París, A. Colin, 1966; p. 258.

QUADRE 1: COMPOSICIÓ DE LES COLLITES EN EL PATRIMONI PUIG.

(Percentatges de les produccions en relació a la producció total de grans, en %)

	<u>Blat</u>		<u>Mestall</u>		<u>Ordi</u>		<u>Civada</u>		<u>B.moro</u>		<u>Mill</u>		<u>Arròs</u>		<u>Llegums</u>	
	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>I</u>	<u>II</u>
1749-1754	59,7	51,8	3,7	16,2	11,3	9,5	3,0	9,1	-	-	1,9	1,6	20,3	11,7	-	-
1755-1759	66,0	50,7	3,0	13,8	4,4	8,1	4,7	5,7	-	-	0,3	1,3	17,9	20,3	3,7	0,1
1760-1764	-	52,1	-	12,9	-	8,2	-	8,4	-	-	-	1,9	-	16,4	-	-
1765-1769	-	52,9	-	11,8	-	5,0	-	8,2	-	-	-	1,9	-	19,0	-	1,1
1770-1774	67,5	48,7	2,1	12,8	14,0	5,8	3,2	8,1	1,1	-	-	0,6	7,3	23,0	4,9	1,0
1775-1779	59,6	63,4	0,7	13,2	16,3	1,1	4,7	6,7	4,5	-	0,8	1,3	13,3	14,2	0,1	-
1780-1784	68,2	43,5	-	8,9	12,5	0,9	0,3	5,6	0,6	-	-	-	17,8	41,1	0,6	-
1785-1791/2	55,4	51,0	1,7	8,0	3,2	4,1	0,9	2,8	0,7	-	0,9	0,3	37,6	33,8	0,5	-

(I: masos de Torroella de Montgrí: torre Begura, mas Nou i mas Figueres. II: mas Vicens dels Recs, mas Tomassí d'Albons i mas Sunyer de Serra).

La solució de l'administració borbònica arbitrànt aquesta mesura evitava el conreu indiscriminat de l'arròs, però no acabava amb les conseqüències de l'especulació i del guany fàcil. Amb tot, en el patrimoni Puig, la mitjana de l'arròs no arriba mai als nivells del blat; anualment, però, la situació, com s'aprecia en el *quadre 2*, és una altra

.Quadre 2: Freqüència i importància de la collita d'arròs 1749-1792.

	I	II
Torre Begura	9	7
Mas Figueres	9	5
Mas pou	12	5
Mas Vicens	19	10

(I: collites d'arròs; II: anyades en què l'arròs és la primera collita pel nombre de quarteres)

La menor presència de les collites d'arròs en els masos de Torroella de Montgrí (torre Begura, mas Figueres i mas Nou) s'explica perquè del 1759 al 1769 els masos van ser arrendats a preu acotat per sembrar-hi arròs. És en aquests masos, però, que el nombre de quarteres hi és més elevat. D'altra banda, en els masos Tomassí i Vicens, la periodicitat gairebé és bianual i explica les baixades de la collita del blat del *quadre 1*. L'augment del nombre de quarteres collides es deu, en aquest patrimoni, a l'augment de les vessanes sembrades d'arròs, no pas a un increment dels rendiments per unitat de superfície: la sembra de l'arròs desplaça va els altres grans. El sistema de rotacions ve mediatitzat pel conreu de l'arròs.

El mestall, del que la documentació no especifica la composició, és el segon conreu panificable en aquest patrimoni. Barrejat amb baleigs serveix per a fer pa per a mossos i assalariats domèstics. Mentre en els masos de Torroella de Montgrí hi ha una gran discontinuïtat, en els altres masos la sèrie de mestalls és seguida, amb tendència a la baixa. En el mas Sunyer de Serra, mas on no es sembla arròs, el mestall, segurament conreat en les terres de baixa qualitat, representa la segona collita, seguint sempre les tendències i fluctuacions del blat.

Els cereals per a pinso tenen poca importància i són els més afectats per la presència de l'arròs. En els masos Sunyer, Tomassí i Vicens, l'ordi i la civada apareixen en proporció semblant; en canvi, en els masos de Torroella de Montgrí, l'ordi és conreat de manera preferent. El mill té una presència testimonial, així com el blat de moro que tot just sembla introduir-se després que el propietari en prohibís la sembra als parcers. Hom podria deduir del baix percentatge d'ordi, civada, mill o blat de moro una escassa o nul·la presència de bestiar. Tot al contrari, en aquesta zona del litoral són freqüents les closes, inundades a l'hivern i prats naturals a l'estiu, on pasturen cavalls i eugues, bous i vaques. L'estabulació haurà d'esperar.

En el *quadre 1*, els llegums quasi no hi són. La família Puig prohibia als parcers que en conreessin per sobre de l'autoconsum (12). En l'arrendament del mas Figueres, 1754, s'especifica que "*no pugau fer (el parcer) ningun gènere de cuinats per pesona alguna, sí per vostre propi ús, tant solament*"; per al mateix mas, el 1768, clàusula novena, "*que no pugau sembrar més de sis vessanes de llegums y blat de moro sens ab ma llicència y que de est ne*

12.- M. DURAN: *Op. Cú*, pp. 218, 246 i 253, considera que els llegums representen més del 20% de la producció de grans en el Baix Empordà; el cert és que en poques de les comptabilitats que aporta s'assoleix aquest percentatge.

pugau menjar lo que necessitareu per lo ús de vostre família, sens poder-ne vendre a persona alguna". En el mas Vicens dels Recs, arrendament del 1759, taxativament quedava prohibit tot "gènere de cuinats i blat de moro", únicament tres vessanes cada any sobre els rostolls i guaret "per nostre menester y propi ús"; el 1802, el nombre de vessanes passava de tres a vuit d'estudi i vuit d'hivern (13): el guaret començava a recular (14). S'havia operat algun canvi en el sistema de rotacions.

2. Els grans en el patrimoni de la Casa de Misericòrdia-Reial Hospici.

A diferència de les dades del patrimoni Puig, l'administrador de les rendes de la Casa de Misericòrdia-Reial Hospici de Girona només anota el terç dels grans, i l'oli dels masos de Juinyà. En els contractes s'especifica que el parcer ha de pagar adjutori, sovint a compte del terç de vi, cànem o llegums; altres vegades en lloc dels censos que afecten l'heretat; altres, a canvi d'un porc de 70 ó 80 lliures carnisseres. Hi ha contractes d'arrendament, però, que el parcer paga adjutori, cedeix mitja quartera o una quartera de faves o fesols i algun parell de gallines o capons. A partir de la collita del 1772, el parcer del mas Joan de Palau deixa de pagar adjutori "y en lloch dell paga tots los censos y tres quarteras de fabas y un quintà de cànem, dos parells de gallinas y un anyell per Pasqua de Resurrecció". El parcer del mas Pixarrelles paga terç de tot tipus de grans, menys de llobins, i per Nadal 4 parells de capons, mitja quartera de fesols o una quartera i mitja de faves, i 28 lliures d'adjutori que s'augmenten a 32 a partir del 1772. En canvi, al parcer del mas Roures se li commuta l'adjutori per un porc anyal a partir del 1777. Els parcers de Moncal estan exempts del terç de llobins, vi, cànem i fesols, però han de pagar adjutori, un quintar de cànem i una quartera de fesols (15). Per tant, les nostres dades reflectiran proporcionalment les collites de grans; en canvi, sota l'apartat llegums hi ha terços de faves, veces o favolins sumats amb quartans fixos per any. Si se n'hagués collit en major proporció, l'administrador ja hauria reclamat un tractament semblant als demés grans; per això, els quadres també contenen l'apartat llegums.

A la zona d'influència de la ciutat de Girona, masos de Moncal, Pla de Girona i Vilobí, el blat i el mestall assoleixen els màxims percentatges sobre el conjunt de les collites: el blat representa el 70% i el mestall el 17% (vegeu quadres 3 i 5). Els masos sota l'atracció de Besalú, quadres 6 i 7, disposen d'una producció més diversificada en cereals: el blat no arriba a la meitat de la collita, té importància el mestall i l'espleta, sobretot, per la inferioritat del sòl agrícola. Cas apart suposen els masos de la Cellera de Ter, quadre 4, on el blat perd terreny en benefici del mestall i, finalment, tots davant la collita de blat de moro.

13.- ADG. ACC: Llig. 6. *Index, Arrendaments, Poders, Capbreuacions*, s. XVIII-XX. El que no podem documentar és si el parcer, no havent-ne de cedir parts, es limitava a la superfície assignada en els contractes d'arrendament.

14.- R. CONGOST: *Op. Cit.*, p. 245, constata que "si al començament del període (1760-1770) predominen les prohibicions i limitacions del conreu de grans de guarct, en la mesura que van passant els anys l'amo sembla acceptar-lo i es va generalitzant la fórmula de cobrar la tercera part de tot tipus de gra". En el patrimoni Puig aquest canvi s'hauria iniciat abans d'acabar el segle XVIII.

15.- Les referències d'aquests contractes a AHG.RH. Llibre 658, *Op. Cit.* Mas Joan de Palau, f. 41; mas Pixarrelles, f. 81 i 84; mas Batlle, f. 422; Casa Nova, f. 475.

COMPOSICIO DE LES COLLITES EN EL PATRIMONI DE LA CASA DE MISERICORDIA-REIAL
HOSPICI DE GIRONA, 1770-1791/2.

QUADRE 3: PLA DE GIRONA: torre Rafela de Palau, mas Joan de Sarrià, mas Palau de Vilobí i mas Joan de Palau.

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>6</u>	<u>8</u>	<u>11</u>	<u>12</u>
1770-1774	89,5	9,9	-	0,1	-	0,2	0,3	-
1775-1779	77,2	14,2	-	-	1,5	-	0,8	6,2
1780-1784	68,2	24,1	0,1	0,6	2,1	-	0,2	4,6
1785-1792	69,6	24,6	-	-	-	-	-	5,7

QUADRE 4: LA CELLERA DE TER: masos Pixarrelles i Roures d'Amunt.

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>11</u>	<u>12</u>
1770-1774	38,5	36,0	-	8,0	1,8	0,1	0,6	0,1	-	14,9
1775-1779	24,5	38,6	-	16,4	1,5	0,4	8,9	0,1	2,7	6,9
1780-1784	19,1	33,1	-	15,6	6,5	-	8,1	6,4	3,2	7,9
1785-1791	11,7	30,5	0,9	34,5	1,8	-	7,4	-	2,1	11,0

QUADRE 5: MONCAL: mas Batlle i la Casa Nova.

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>11</u>	<u>12</u>
1770-1774	81,1	12,5	0,5	2,1	0,7	0,6	0,9	-	0,1	1,3
1775-1779	67,4	19,1	-	1,5	2,4	3,8	0,3	1,5	1,3	2,8
1780-1784	63,4	19,5	-	2,1	2,4	2,1	1,5	0,6	2,2	6,3
1785-1791	67,3	12,9	-	2,3	2,5	3,5	0,7	1,8	2,2	6,8

QUADRE 6: MAS COSTA de Pompeia i MAS RIERA de Caixàs.

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u> ¹	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>12</u>
1770-1774	48,2	8,4	5,5	0,7	8,8	6,6	11,9	0,1	9,7
1775-1779	47,5	4,0	8,4	2,3	11,8	7,6	12,6	0,6	5,1
1780-1784	52,5	7,5	7,5	0,5	9,4	9,5	9,6	-	3,5
1785-1792	46,0	10,6	1,5	0,5	12,3	14,5	9,9	-	4,8

1.-L'ordi es tà barrejat amb d'altres cereals, sovint blat.

QUADRE 7: JUINYÀ: mas Romeu, mas Font i mas Casa o Cassà.

	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>11</u>	<u>12</u>
1770-1774	47,5	33,1	-	2,0	0,9	6,6	2,8	2,5	2,2	0,4	1,9
1775-1779	42,0	21,2	-	2,1	-	14,9	2,1	9,9	2,7	3,5	1,5
1780-1784	40,1	23,2	0,6	1,3	4,6	15,6	5,8	4,7	1,3	-	2,9
1785-1792	44,5	18,4	-	0,5	11,5	13,3	4,5	6,0	0,4	0,4	0,4

* 1: blat; 2: mestall; 3: ordi; 4: civada; 5: blat de moro; 6: sègol;
7: mill; 8: espelta; 9: fajol; 10: panís; 11: blat de coure, blat grosser;
12: llegums.

L'ordi i la civada a penes apareixen en els quadres; en canvi, el mill, sembrat la primavera, assoleix un paper de primer ordre tant en els masos de Juinyà com en el mas Costa i mas Riera; en aquests mateixos masos i en els de la Cellera, també cultiven el fajol, que es sembla l'estiu. Tot plegat suposa una disminució de la superfície destinada al guaret. Les varietats de grans augmenten: de panís en trobem a Juinyà i la Cellera; de blat grosser a Juinyà, Moncal i la Cellera. Mereix menció especial el cas dels masos de la Cellera per l'augment de les collites de blat de moro, a ben segur en terres de regadiu (16), mentre les terres àrides serien sembrades de fajol. La considerable presència de tardanies suposa una intensificació en l'ús del sòl que, a més, es veu augmentada per les collites de faves i fesols, sembrades en els rostolls o intercalant-los amb el blat de moro, pràctica que Young documenta a la sortida de Bàscara (17). Queden lluny les prohibicions que la família Puig imposava als seus parcers.

3. Els grans a Salt i Riudellots segons el delme.

Si fins aquí ens hem servit de la producció total dels masos del patrimoni Puig i dels terços de les heretats de la Casa de Misericòrdia-Reial Hospici, ara utilitzarem les dades provinents del delme. L'Almoïna del Pa percep una part del delme del Salt i de Riudellots de la Selva. La composició del delme d'aquests dos termes pot ser instructiva per una comparació. En la composició del delme de Riudellots, destaca l'alt percentatge de blat, més de les 3/4 parts de la collita; la resta de grans que delmen apareixen en una proporció mínima. Per contra, el delme de Salt, *quadre 8*, representa una composició més repartida: blat, mestall i llegums ofereixen els percentatges més elevats. Si afegim els cereals panificables, blat i mestalls del delme de Salt representen els mateixos percentatges que el blat recol·lectat a Riudellots, *quadre 9*. El tret diferencial el presenten els llegums: a Salt trobem el més alt tant per cent de totes les comptabilitats analitzades, en una mitjana entorn del 20% de les collites de grans; a Riudellots, els llegums s'hi cullen en percentatges semblants als del Pla de Girona i Vilobi, *quadre 3*, i la Cellera, *quadre 4*, que són els màxims en lleguminoses de les heretats de la Casa de Misericòrdia-Reial Hospici.

Quadre 8: Composició del Delme de Salt.

		<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>7</u>
1777	- 1779	51,0	30,9	1,2	1,0	15,9
1780	- 1784	43,4	32,4	1,0	0,4	22,8
1785	- 1792	46,2	33,3	1,1	0,6	18,8

Quadre 9: Composició del Delme de Riudellots.

		<u>1</u>	<u>2</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	<u>7</u>
1777	- 1779	84,4	6,9	3,5	0,4	0,4	4,4
1780	- 1784	78,4	6,7	3,6	-	0,3	11,0
1785	- 1792	78,2	8,1	2,9	1,0	-	9,8

16.- El novembre del 1779, la Universitat d'Anglès estableix a favor del Reial Hospici de Girona les aigües del Ter fins a Súsqueda per construir oficines i fàbriques i per regar les terres (R. CONGOST: *Op. Cit.*, p. 288). El 1970, Zamora fa referència, al seu pas per la Cellera, al projecte del Reial Hospici d'augmentar el regadiu (F. de ZAMORA: *Op. Cit.*, p. 299). L'abril del 1805, el Reial Hospici exposava públicament una tabba per a construir una mina de 215 canes catalanes de llarg per conduir aigües del Ter per regar les terres del *Pla de Mont* (AHG.RH.: *Impresos, Caixa II*). Aquestes notícies són una prova evident de l'extensió del regadiu en aquesta zona.

17. A. YOUNG: *Viatge a Catalunya (1787)*, edició de R. Boixareu, Bama., Ariel, 1970; p. 94.

L'elevat percentatge de llegums al terme de Salt el podem atribuir a la demanda d'un mercat proper, la ciutat de Girona, i als efectes d'una intensificació derivada del regadiu. L'explicació és versemblant. Igualment, però, ens cal plantejar la possibilitat d'uns delmadors que es mostren més estrictes a l'hora de reclamar uns conreus en expansió (18).

4. La part del vi, de l'oli i d'altres collites.

Certament, es tracta de collites de menor importància en el conjunt de la producció dels dos patrimonis. Tant l'oli com el vi, produïts en quantitats mòdiques (*quadre 10*), no depassen les necessitats de l'autoconsum.

Alguns anys, en el patrimoni Puig, després d'una bona collita i preveient que la propera verema serà bona, es comercialitza el sobrant de vi o elaborat en forma d'aiguardent. En el llibre de collites del Reial Hospicci mai s'anota la part de la verema, fet que pot provar la seva poca importància.

La part de l'oli, amb unes collites bianuals derivades, probablement, d'una pràctica pagesa equivocada que efectuava unes fortes escatides (19), és present en els dos patrimonis. Només els masos de Juïnyà, en el Reial Hospicci, cedeixen terç; d'altres masos, el terç de l'oli s'eximeix a canvi de l'adjutori en diner

.Quadre 10: La part del vi i d'oli.

	Mitjanes.	
	Juïnyà	Puig
	oli	oli vi
1750 - 1754		52,4 89,6
1755 - 1759		45,1 59,4
1760 - 1764		32,6 21,8
1765 - 1769		29,3 32,8
1770 - 1774	14,0	10,4 14,8
1775 - 1779	11,2	15,0 26,8
1780 - 1784	10,0	18,3 32,1
1785 - 1791	18,3	22,6 16,0

* A Juïnyà les dades són del terç, mentre al patrimoni Puig són de producció total. L'oli és mesurat en mallals i decimals i el vi en botes i decimals.

18. El 1683 els delmadors de Salt demanen un informe sobre els productes que han de delmar. En aquell moment quedaven exempts del delme els mongets, fesols i llobins "que per la modicitat del que's ull no se n'habia pagat fins aleshores", per bé que es pagava delme de "tots los demás llegums que se corcan" (AHG.RH. Llibre 731: *Pobles en quals lo Real Hospicci i antes la pia Almoyna percebeix Décima*, ff. 187-189). Amb posterioritat a aquesta data no hem trobat referències a la taxa del delme, ni als productes que han de delmar. En les *Relacions de dècimes*, 1703-1817, f. 232, de l'Arxiu de la Cúria de Girona, no es fa menció de les collites que han de delmar.

19.- Joan Galí, referint-se als olivars de la seva heretat de Porqueres, comenta que "lo oli acostuma fer com la fruita, que si la una añada és acertada, la altra ja és molt mòdica" (I. TERRADES: *El món...*, p. 293). Sobre la situació de l'olivera i les millores que cal introduir, vegeu els articles de P. BONAL, hisendat empordanès, a *El Bien del País*, núm. 20, 21 i 22 (1846); pp. 147-159, 165-168 i 173-174.

La forta tendència a la baixa de les collites de vi i oli del patrimoni Puig es deu a què durant la dècada dels anys cinquanta s'hi inclou la collita del mas Pastell, comprat a carta de gràcia, i que és revendicat el 1763. La resta d'anys, i amb oscil·lacions, es manté una producció semblant.

Encara que, en els diferents quadres que hem presentat, no surtin, hi ha altres productes anotats en el llibre de collites. Es tracta de collites esporàdiques o bé quantitats constants. Un o dos quintars de cànem el cedeixen anualment els parcers de Moncal i del pla de Girona, i també apareix en la part del delme de Salt i Riudellots. De castanyes en cedeixen 6 quarteres anuals, a partir del 1778, els parcers de La Cellera, en l'única referència que trobem a l'explotació del bosc (20). Per últim, en el patrimoni Puig, alguns anys, hem trobat anotacions de jornals pagats per arrebassar cànem o feines efectuades a les moreres.

Algunes consideracions finals.

Amb les dades que ens proporcionen les comptabilitats del patrimoni Puig i de la Casa de Misericòrdia Reial Hospici, juntament amb les aportacions d'E. Canals (21) i M. Duran (22), haurem de convenir, per al Corregiment de Girona durant la segona meitat del segle XVIII, en una imatge eminentment cerealícola. *En aquests masos es cultiva, abans que res, cereals i, sobretot, blat.* Potser les nostres dades no reflexen fidelment la realitat de l'agricultura gironina; la part del vi i de l'oli amb prou feines apareixen en aquests masos, és clar que aquestes heretats es situen, majoritàriament, a la plana, mentre els conreus arbustius són més propis dels pendents muntanyosos, segons es desprén dels treballs d'Y. Barbaza sobre el litoral. D'altra banda, R. Congost, en la seva recent tesi doctoral, ha documentat l'estratègia dels propietaris de mas d'establir terres marginals de la seva explotació que sovint eren plantades de vinya; és aquest el cas de la família Puig i de la Casa de Misericòrdia-Reial Hospici? La pràctica sembla haver estat prou important com perquè es surtissin de la norma. Amb tot, però, caldrà ampliar la mostra per altres contrades, altres patrimonis i, a ser possible, també per la petita explotació pagesa, per ser més precisos.

D'entre els cereals, l'arròs conreat en el litoral empordanès és el més clar exponent de la producció pel mercat (23). L'arròs, conreu d'especulació i engendrador de la lluita de classes segons Vilar, ateny cotes mai més assolides, tant en producció com en ocupació del sòl agrícola, durant la segona meitat del set-cents. Els masos del patrimoni Puig en són un clar exponent. Però, al costat dels guanys immediats per propietaris i, en menor mesura, parcers, s'ha d'introduir un altre element per valorar convenientment la seva presència. La sembra de l'arròs, tal com fou remarcat per tractadistes agrònomicos del segle XIX, enlloc de suposar una millora, representava un obstacle al canvi agrari. L'arròs es convertí en un fre a la intro-

20.- Sobre l'aprofitament del bosc es pot consultar: R. MEDIR: *Historia del gremio corchero*, Madrid. Alhambra, 1953; més recent, S. HERNÁNDEZ: *El món del suro*, Girona, Diputació-Caixa d'Estalvis de Girona, 1987; sobre les Gavarres, J. MATAS: "La vida i els treballs dels últims habitants" a *Revista de Girona* 122 (maig-juny 1987), pp. 49-55; sobre la Selva I. PRADES: "La vinya i la configuració del paisatge forestal de la Selva" i J. CASES: "Els rodors de la comarca de la Selva" a *Aixa. Revista anual de la Gabella, museu etnològic del Montseny* 1 (1988), pp. 53-58 i 59-64.

21.- E. CANALES: "Sobre producció a la comarca de la Selva: les torres de Catellà, 1616-1859" a *Estudis d'Història Agrària* 1 (1978), pp. 154-178.

22.- M. DURAN: *Op. Cit.*

23.- Sobre el conreu de l'arròs de l'Empordà durant el segle XVIII, P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. III, pp. 308-316; Y. BARBAZA: *Op. Cit.*, pp. 286-287; J. SÜRROCA: *El conreu de l'arròs a l'Empordà*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, s.d. i "El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII" a *Estudis d'Història Agrària* 2 (1979), pp. 73-94.

ducció de noves rotacions i qui sap si la userda no s'hauria generalitzat abans, de no ser les mesures borbòniques que obligaven, de fer, al seu conreu un any de cada cinc, impeding d'aquesta manera assajos amb d'altres cultius. Deixem-ho a tall d'hipòtesi.

Aquest comentari sobre la userda ens porta a parlar a la presència del bestiar per explicar els baixos percentatges de cereals per a pinso en les nostres comptabilitats. Sabem que la userda era present en terres de l'Empordà a finals del segle XVIII, però també que fou arrencada per mantenir un estol important d'ovelles. Userda i bestiar, en aquest cas, no anaven aparellats (24). De naps, ens en parlen unes memòries pageses i alguns viatgers, però no pas per aliment del bestiar, sinó per enterrar en verd i augmentar el component de nitrògen del sòl. El bestiar estabulat no sembla existir enlloc, a no ser el propi per les feines agrícoles i de tir. En el patrimoni Puig i, en general, en el litoral, hi ha una presència considerable de bestiar, però sense que suposi cap aportació d'adob orgànic per augmentar els rendiments agrícoles; restava pasturant a les closes i prats naturals. És més, les prohibicions i bans que impediien l'entrada de bestiar en els boscos, vinyes i rostolls són freqüents en el XVIII i en el XIX, i també amb anterioritat. Aquest fet, la poca importància o potser la inexistència de bestiar estabulat deu explicar el baix percentatge de civada, ordi, mill i fajol en les comptabilitats analitzades. Cap, també, la possibilitat que aquests cereals fossin tallats en verd i, per tant, no se n'hauria de cedir terç; però, és poc probable que, si fos cert, no es reflexés en els contractes d'arrendament, i, de moment, no hi hem trobat cap referència.

Menció a part mereix el blat de moro. Hem vist com en les terres de regadiu, a la Cellerà o Salt, assoleix percentatges importants en el total de les collites. En general, i les concòrdies de delmes signades entre particulars, comunitats pageses i universitats amb els delmadors ho confirmen (25), podem establir, com a hipòtesi a precisar, que és durant la segona meitat del segle XVIII que el seu conreu comença a estendre's i a formar part de les rotacions, no sense haver de superar impediments per part d'alguns propietaris que consideraven que desgastava excessivament la terra.

El cas del blat de moro, dels llegums, del fajol, del mill i de les tardanies en general ens porta a introduir una altra consideració. És durant el període que aquí estudiem quan la superfície ocupada pel guaret comença a retrocedir d'una manera evident. La intensificació agrícola és un fet, amb tot, però, dubtem que rotacions com les descrites per l'anglès Young assolissin un nivell més enllà de les provatures, si és que en realitat les va veure. No sense dificultats, les tardanies, van augmentant la seva presència en les collites. En particular, els llegums, tot i augmentar, ho farien en menor mesura del que, algunes visions optimistes, han considerat pel Baix Empordà.

- 24.- La referència documental es troba en un quadern que precedeix el llibre A 199 del Fons Comercial de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. La companyia formada per Narcís Dupré, Salvador Sagué i Josep Comalat havia arrendat les terres de J.G. de Gorgot, J. Camps de Sant Miquel de Fluvià i el terç de Figueres i Sant Pau de la Calçada amb la finalitat d'engreixar bestiar per a vendre als camissers de Figueres. Sobre aquests negocis, M. ZYLBERBERG: "Huguet i Dupré, una societat comercial de Barcelona (1796-1808)" a *Recerques* 12 (1982), pp. 92.
- 25.- En el domini de la catedral de Girona, Palafoles i Malgrat concorden pagar delme del blat de moro l'any 1768, el 1791 ho fa Riumors (J. PORTELLA, A. LL. SANZ: "Reacció senyorial i resistència pagesa al domini de la catedral de Girona (segle XVIII). Notes per a una recerca" a *Recerques* 17 (1985), pp. 141-151). Sant Pere Pescador és sentenciat el 30 d'agost del 1773, a pagar delme de blat de moro; hi ha una confirmació de la sentència del 1788, el 1790, però, encara no s'havia portat a terme l'execució dels fruits des de la data d'introducció del plet: la resistència pagesa és evident (AHG.RH.: *Llibres 10-bis*, l'administrador del Reial Hospici recull tots els plets en què aquesta institució intervé. Les concòrdies sobre delmes són freqüents durant aquest període i, en general, l'objecte de litigi és la negativa dels particulars a pagar delme de productes que mai no havien fet, destaquen les concòrdies sobre blat de moro, oli i llegums. Sobre aquesta problemàtica, E. CANALES: "Los diezmos en su etapa final" a *La economía española al final del Antiguo Régimen. I. Agricultura*, G. ANES (ed.), Madrid, Alianza Universidad, 1982; pp. 142-168.

Una darrera consideració. En una concòrdia entre delmadors i primiciers del lloc de Peralada i els particulars i terratinents, signada el 1804, els darrers s'avenen a pagar delme i primícia, entre d'altres conreus introduïts de nou, de patates "vulgo trufas" a la cota de vint-i-una, una (26). S'iniciava la introducció d'un nou conreu que juntament amb el blat de moro, la userda i els llegums configuraran una nova etapa en les rotacions; això, però, forma part d'una altra etapa.

26.- Arxiu Cúria de Girona. *Delmes*, s. XVI-XIX, 12 d 14. Concòrdia signada entre els delmadors i primiciers de Peralada i els particulars i terratinents del lloc el 17 de setembre del 1804.